

پایان نامه کارشناسی ارشد
گروه فلسفه و کلام

تجربه عرفانی از دیدگاه عرفای متأخر شیعه

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمد تقی فعّالی

اساتید مشاور:

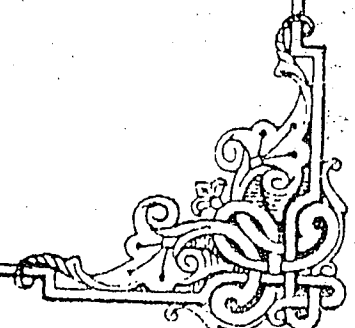
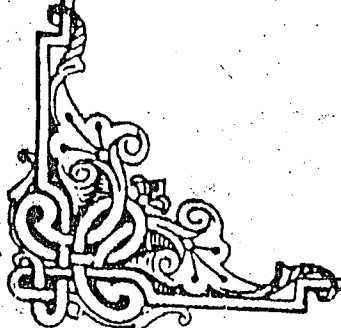
آیت الله محمد باقر تحریری

حجت الاسلام دکتر ابوالفضل کیاشمشکی

دانش پژوه:

عمار فوزی

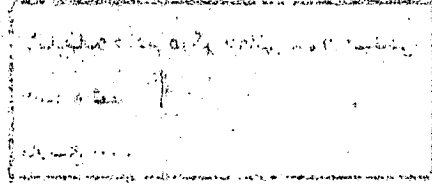
سال تحصیلی ۱۳۸۳-۱۳۸۴

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی
شماره ثبت: ۱۰۷۳
تاریخ ثبت:

○ مرکز جهانی علوم اسلامی مسؤول عقایدی که
نویسنده در این پایان نامه اظهار کرده است، نمی
باشد.

○ استفاده از این اثر با ذکر منبع بلامانع می باشد.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه فلسفه و کلام

تجربه عرفانی

از دیدگاه عرفای متأخر شیعه

استاد راهنما:

حجت الاسلام دکتر محمد تقی فعّالی

اساتید مشاور:

آیت الله محمد باقر تحریری

حجت الاسلام دکتر ابوالفضل کیاشمشکی

دانش پژوه:

عمّار فوزی

سال تحصیلی ۱۳۸۳-۱۳۸۴

تقدیم:

به ارواح مطہر امام خمینی، شهدای انقلاب اسلامی و دفاع مقدس!

به مقام معظم رہبری حضرت آیت الله العظمی سید علی خامنہ!

به عالم مجاہد فی الله سید حسین الحبشی!

به پدر و مادر مہربان!

به ہمسر عزیز!

تشکر و قدردانی:

برخود لازم می دانم در آغاز و انجام این رساله از اشخاص حقیقی و حقوقی سپاسگزاری کنم. از مرکز جهانی علوم اسلامی، مدرسه عالی امام خمینی (ره)، مدیریت مقطع دوم، گروه آموزشی فلسفه و کلام و واحد پایان نامه، که همگی در تصویب طرح و مساعدت مادی در انجام این تحقیق بسیار یاری کردند، تشکر می کنم.

از جناب حجت الاسلام دکتر محمد تقی فعّالی که با صبر و تحمل و متانت، و به خصوص با ایجاد اعتماد به نفس و شجاعت علمی در بنده، راهنمایی مؤثر این رساله را عهده دار بود، و از جناب آیت الله محمد باقر تحریری و جناب حجت الاسلام دکتر ابو الفضل کیشمشکی که از مشاورت علمی و حمایت معنوی ایشان بهره مند ساختند، سپاسگزاری و قدردانی می نمایم.

و به ویژه، از همسر عزیز که در طول مدت تحقیق، پیوسته شرایط روحی و مادی و فضای آرام و سازنده را برای من فراهم می ساخت، کمال امتنان را دارم. و همچنین از آقا سید علی زین العابدین بعبود و دوستان انجمن طلاب اندونزی در قم (HPI) و سایر دانشجویان اندونزی که مرا در انجام این تحقیقات مشوق بودند، تشکر می کنم، و توفیق همه عزیزان را از خداوند متعال مسئلت می نمایم.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

پیشگفتار

- ۱- زمینه، اهمیت و ضرورت تحقیق ۲
- ۲- طرح مسأله ۵
- ۳- فرضیه تحقیق ۶
- ۴- موضوع تحقیق ۷
- ۵- هدف تحقیق ۷
- ۶- روش تحقیق ۸
- ۷- مروری بر فصول ۸

فصل اول: کلیات

- بخش اول: زمینه تاریخی ۱۱
- ۱-۱- تجربه‌گرایی دینی در گذر زمان ۱۱
 - ۱-۱-۱- عوامل پیدایش تجربه‌گرایی دینی ۱۳
 - ۱-۱-۲- تجربه‌گرایی دینی شلایرماخر ۲۰
 - ۱-۱-۳- تجربه‌گرایی دینی ویلیام جیمز ۲۱
 - ۱-۱-۴- تجربه‌گرایی دینی رودالف اتو ۲۳
 - ۱-۱-۵- تجربه‌گرایی دینی استیس ۲۷

۲۸ ۱-۱-۱-۶- تجربه گرایبی دینی کاتس
۲۹ ۱-۱-۱-۷- مسایل تجربه دینی
۳۰ ۱-۱-۲- مکاشفه در گذر زمان
۳۱ ۱-۲-۱-۱- دوره یکم: قرآن
۳۲ ۱-۲-۲-۲- دوره دوم: حدیث
۳۴ ۱-۲-۳-۳- دوره سوم: آراء کلامی
۳۴ ۱-۲-۳-۱- مجسمه و مشبهه
۳۴ ۱-۲-۳-۲- معتزله و جهمیة
۳۵ ۱-۲-۳-۳- حنابله
۳۵ ۱-۲-۳-۴- اشاعره
۳۶ ۱-۲-۴- دوره چهارم: تصوف و عرفان
۳۷ ۱-۲-۴-۱- قرن دوم هجری
۳۹ ۱-۲-۴-۲- قرن سوم
۴۱ ۱-۲-۴-۳- قرن چهارم
۴۳ ۱-۲-۴-۴- قرن پنجم
۴۹ ۱-۲-۴-۵- قرن ششم
۵۰ ۱-۲-۴-۶- قرن هفتم
۵۵ ۱-۲-۴-۷- قرن هشتم
۵۸ ۱-۲-۵-۰- ماحصل و مرور

۶۱ بخش دوم: مبانی نظری و مفاهیم مؤلفه
۶۱ ۱-۲-۱- تجربه
۶۲ ۱-۲-۲- دینی بودن
۶۴ ۱-۲-۳- عرفانی بودن
۶۵ ۱-۲-۴- طبقه بندی تجارب دینی
۷۴ ۱-۲-۵- مکاشفه
۷۵ ۱-۲-۵-۱- ویژگیها
۷۵ ۱-۲-۵-۱-۱- رفع حجاب
۷۵ ۱-۲-۵-۲- مراتب و درجات
۷۷ ۱-۲-۵-۳- حالات
۷۹ ۱-۲-۵-۴- معرفت‌زا
۸۰ ۱-۲-۵-۵- وهبی
۸۰ ۱-۲-۵-۶- عصمت کشفی
۸۱ ۱-۲-۵-۷- برتری بر عقل

۸۲ ۱-۲-۵-۱-۸- طمع طبیعی
۸۲ ۱-۲-۵-۱-۹- توصیف ناپذیری
۸۳ ۱-۲-۵-۱-۱۰- بدون قوه
۸۴ ۱-۲-۵-۲- ماهیت مکاشفه
۸۵ ۱-۲-۶- پیش فرض تحقیق
۸۵ ۱-۲-۷- عرفای متأخر شیعه
۸۶ ۱-۲-۷-۱- مرحوم قاضی طباطبائی (ره)
۸۹ ۱-۲-۷-۲- آقا میرزا شاه‌آبادی (ره)
۹۱ ۱-۲-۷-۳- علامه طباطبائی (ره)
۹۵ ۱-۲-۷-۴- امام خمینی (ره)

فصل دوم: مکاشفه

۹۷ بخش اول: دیدگاه‌ها
۹۸ ۲-۱-۱- دیدگاه آیه الله سید علی آقا قاضی طباطبائی
۱۰۰ ۲-۱-۱-۱- مدخل
۱۰۰ ۲-۱-۱-۱-۱- جو اجتماعی نامساعد
۱۰۵ ۲-۱-۱-۱-۲- مکاشفه: حقیقت یا خیال
۱۱۰ ۲-۱-۱-۱-۳- امکان مکاشفه
۱۱۲ ۲-۱-۱-۱-۴- مکاشفه و درجه اجتهاد
۱۱۳ ۲-۱-۱-۱-۵- ارزش مکاشفه
۱۱۵ ۲-۱-۱-۲- مراحل مکاشفه
۱۱۵ ۲-۱-۱-۱-۲- عبادت و احکام شرع
۱۱۹ ۲-۱-۱-۲- تفکر
۱۲۲ ۲-۱-۱-۳- دستور العمل
۱۲۳ ۲-۱-۳-۱- غفلت و بیداری
۱۲۵ ۲-۳-۱-۱- استقامت
۱۲۶ ۲-۳-۱-۱- مراقبت
۱۲۸ ۲-۳-۱-۱-۴- احراق
۱۳۰ ۲-۳-۱-۱-۵- استناد
۱۳۱ ۲-۳-۱-۱-۶- کتمان سر
۱۳۳ ۲-۱-۱-۴- احوال و مقامات مکاشفه
۱۳۴ ۲-۱-۱-۴-۱- احوال
۱۳۴ ۲-۱-۱-۴-۱-۱- خلسه

۱۳۴ ۲-۱-۱-۴-۱-۱-۲-۲
۱۳۴ عشق ۲-۱-۴-۱-۱-۲-۲
۱۳۶ عنایات و کرامات ۲-۴-۱-۱-۱-۲-۲
۱۳۸ توحید افعالی ۳-۴-۱-۱-۱-۲-۲
۱۴۱ ولایت اهل بیت ۴-۴-۱-۱-۱-۲-۲
۱۴۴ خانمه ۴-۱-۱-۱-۲-۲
۱۴۴ مبدأ تاریخی طریقت ۱-۴-۱-۱-۱-۲-۲
۱۴۵ طریقه معرفت نفس ۲-۴-۱-۱-۱-۲-۲
۱۴۷ دیدگاه آیه الله آقا میرزا محمد علی شاه آبادی ۲-۱-۱-۲-۲
۱۴۷ مقدمه ۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۴۸ سیره کتمان ۱-۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۵۱ برخورد با مخالفان ۲-۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۵۳ شریعت و مکاشفه ۳-۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۵۶ ریاضت و مکاشفه ۴-۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۵۷ عزم ۱-۴-۱-۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۵۹ حضور قلب ۲-۴-۱-۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۶۳ ریاضت صحیح و ریاضت باطل ۳-۴-۱-۲-۱-۱-۲-۲
۱۶۴ مکاشفه ۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۶۴ امکان مکاشفه ۱-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۶۷ اقسام مکاشفه ۲-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۰ فطرت ۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۱ تعریف فطرت ۱-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۲ ویژگیهای فطرت ۲-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۳ رابطه علم و فطرت ۳-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۴ فطرت عشق ۴-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۵ فطرت عشق و طریق علاج ۵-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۷ معشوق حقیقی و معشوق مجازی ۶-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۷۹ عشق و مبدأ وصل ۷-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۸۲ عشق و طریق وصل ۸-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۸۳ عشق و چگونگی وصل ۸-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۸۵ موانع وصل ۱۰-۳-۲-۲-۱-۱-۲-۲
۱۸۷ خلاصه ۳-۲-۱-۱-۲-۲
۱۸۸ ماهیت مکاشفه ۱-۳-۲-۱-۱-۲-۲

- ۱۸۸..... ۱-۱-۳-۲-۱-۲- رؤیت
- ۱۸۸..... ۲-۱-۳-۲-۱-۲- حضور
- ۱۸۹..... ۳-۱-۳-۲-۱-۲- قراءت
- ۱۹۰..... ۲-۳-۲-۱-۲- درجات مکاشفه
- ۱۹۱..... ۳-۳-۲-۱-۲- خطاپذیری مکاشفه
- ۱۹۲..... ۱-۳-۳-۲-۱-۲- عامل اول: تأثیر قوای ادراکی
- ۱۹۳..... ۲-۳-۳-۲-۱-۲- عامل دوم: روش قیاس
- ۱۹۵..... ۳-۱-۲- دیدگاه آیه الله علامه سید محمد حسین طباطبائی
- ۱۹۶..... ۱-۳-۱-۲- امکان مکاشفه
- ۱۹۶..... ۱-۱-۳-۱-۲- مقدمه
- ۱۹۸..... ۲-۱-۳-۱-۲- دلیل نقلی
- ۲۰۲..... ۳-۱-۳-۱-۲- دلیل عقلی
- ۲۰۶..... ۴-۱-۳-۱-۲- دلیل تاریخی
- ۲۰۶..... ۵-۱-۳-۱-۲- چند نکته
- ۲۰۷..... ۱-۵-۱-۳-۱-۲- ضرورت وجود امام معصوم
- ۲۰۷..... ۲-۵-۱-۳-۱-۲- استاد خاص و استاد عام
- ۲۰۸..... ۳-۵-۱-۳-۱-۲- ملازمت طریقت با شریعت
- ۲۱۱..... ۴-۵-۱-۳-۱-۲- لزوم روش و تعلیمات اهل بیت (ع)
- ۲۱۳..... ۵-۵-۱-۳-۱-۲- نگاه تاریخی به نقش و جایگاه اهل بیت (ع)
- ۲۱۷..... ۲-۳-۱-۲- راه مکاشفه
- ۲۱۷..... ۱-۲-۳-۱-۲- سیر آفاقی و سیر انفسی
- ۲۲۰..... ۲-۲-۳-۱-۲- اهمیت و ضرورت معرفت نفس
- ۲۲۱..... ۱-۲-۲-۳-۱-۲- معرفت نفس و خودسازی
- ۲۲۲..... ۲-۲-۲-۳-۱-۲- معرفت نفس در قرآن
- ۲۲۳..... ۳-۲-۲-۳-۱-۲- معرفت نفس در روایات
- ۲۲۴..... ۴-۲-۲-۳-۱-۲- معرفت نفس در تاریخ
- ۲۲۴..... ۳-۲-۳-۱-۲- ویژگی های معرفت نفس
- ۲۲۷..... ۴-۲-۳-۱-۲- امکان معرفت نفس
- ۲۲۹..... ۵-۲-۳-۱-۲- انواع طالبان معرفت نفس
- ۲۳۰..... ۶-۲-۳-۱-۲- پیشینه معرفت نفس
- ۲۳۳..... ۷-۲-۳-۱-۲- طریق معرفت نفس و وجه مشترک ادیان
- ۲۳۵..... ۸-۲-۳-۱-۲- مشروعیت طریق معرفت نفس

- ۲۳۹..... فطری بودن طریق معرفت نفس..... ۹-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۴..... نتایج بحث..... ۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۴..... معرفت نفس دینی..... ۱-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۴..... عمومیت طریق معرفت نفس..... ۲-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۴..... معنای عام و معنای خاص طریق معرفت نفس..... ۳-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۵..... فطرت به مثابه خاستگاه معرفت نفس..... ۴-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۶..... معرفت نفس به مثابه استعداد فطری..... ۵-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۶..... تربیت و استعداد فطری معرفت نفس..... ۶-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۷..... نسبت عرفان و معرفت نفس با دین..... ۷-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۷..... بزرگترین مانع طریق معرفت نفس..... ۸-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۴۸..... کسبی و غیر کسبی بودن طریق معرفت نفس..... ۹-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۵۰..... گزارشی و گرایش‌های معرفت نفس..... ۱۰-۱۰-۲-۳-۱-۲
- ۲۵۱..... چگونگی مکاشفه..... ۳-۳-۱-۲
- ۲۵۲..... مقدمه..... ۱-۳-۳-۱-۲
- ۲۵۵..... بعد علمی مکاشفه..... ۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۵۵..... «من»..... ۱-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۶۰..... خدا..... ۲-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۶۴..... نسبت من و خدا..... ۳-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۶۸..... تقریب تمثیلی..... ۴-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۰..... پیامدها..... ۵-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۰..... سیر از جهات فقری به مراتب کمالی..... ۱-۵-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۱..... عشق به مثابه خط وسط سیر..... ۲-۵-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۳..... معرفت فطری، عشق، عبادت و معرفت شهودی..... ۳-۵-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۴..... تقدم گزارش فطری بر گرایش فطری..... ۴-۵-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۴..... معرفت نفس به مثابه عمل و ریاضت قلبی..... ۵-۵-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۵..... ارزش معرفت آفاقی در معرفت نفس..... ۶-۵-۲-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۶..... بعد عملی مکاشفه..... ۳-۳-۳-۱-۲
- ۲۷۷..... حب..... ۱-۳-۳-۳-۱-۲
- ۲۸۰..... عبادت..... ۲-۳-۳-۳-۱-۲
- ۲۸۴..... احکام شرع..... ۳-۳-۳-۳-۱-۲
- ۲۸۶..... مراقبه و مراتب آن..... ۴-۳-۳-۳-۱-۲
- ۲۸۸..... تنمّه..... ۵-۳-۳-۳-۱-۲
- ۲۹۱..... غایت مکاشفه..... ۴-۳-۱-۲
- ۲۹۳..... مراتب توحید و فناء..... ۴-۳-۱-۲

- ۲۹۶..... ۲-۱-۳-۴-۲ ولایت
- ۳۰۰..... ۲-۱-۳-۴-۳ خاتمه
- ۳۰۳..... ۲-۱-۴-۱-۱ دیدگاه آیه الله العظمی سید روح الله موسوی خمینی
- ۳۰۴..... ۲-۱-۴-۱-۱ معنای مکاشفه
- ۳۰۵..... ۲-۱-۴-۱-۱ علم و معرفت
- ۳۰۶..... ۲-۱-۴-۱-۲ مکاشفه و فکر
- ۳۰۷..... ۲-۱-۴-۱-۳ علم، ایمان، اطمینان، مشاهده
- ۳۱۰..... ۲-۱-۴-۱-۴ مکاشفه، مشاهده، معاینه
- ۳۱۱..... ۲-۱-۴-۱-۵ ماهیت مکاشفه
- ۳۱۲..... ۲-۱-۴-۱-۶ مرتبه علم و مکاشفه
- ۳۱۵..... ۲-۱-۴-۱-۷ رابطه علم و مکاشفه
- ۳۱۷..... ۲-۱-۴-۲ جایگاه مکاشفه
- ۳۱۷..... ۲-۱-۴-۱-۲ مکاشفه و منکران آن
- ۳۲۱..... ۱-۲-۴-۲-۲ مکاشفه و صوفیان بحث
- ۳۲۲..... ۲-۱-۴-۲-۳ مکاشفه و اهل شطح
- ۳۲۴..... ۲-۱-۴-۳ خاستگاه مکاشفه
- ۳۲۷..... ۲-۱-۴-۳-۱ عشق
- ۳۲۷..... ۲-۱-۴-۳-۱-۱ چیستی عشق
- ۳۲۸..... ۲-۱-۴-۳-۲ عشق و خلقت جهان
- ۳۳۰..... ۲-۱-۴-۳-۲ فطرت
- ۳۳۱..... ۲-۱-۴-۳-۲-۱ چیستی فطرت
- ۳۳۲..... ۲-۱-۴-۳-۲-۲ ویژگی های فطرت
- ۳۳۴..... ۲-۱-۴-۳-۲-۳ فطرت و اصل وجود مبدأ
- ۳۳۷..... ۲-۱-۴-۳-۲-۴ دو شبهه و پاسخ
- ۳۳۹..... ۲-۱-۴-۳-۲-۵ فطرت و مقام احدیت و واحدیت
- ۳۴۲..... ۲-۱-۴-۳-۲-۶ فطرت و حالات عرفانی
- ۳۴۵..... ۲-۱-۴-۴ راه مکاشفه
- ۳۴۶..... ۲-۱-۴-۴-۱ سلوک ضابطه مند: سالک منجذب و مجذب سالک
- ۳۴۷..... ۲-۱-۴-۴-۲ سلوک علمی
- ۳۴۷..... ۲-۱-۴-۴-۱ سلوک فطری
- ۳۳۸..... ۲-۱-۴-۴-۱-۱ طهارت قلب و مراتب آن
- ۳۵۰..... ۲-۱-۴-۴-۲ تفهیم و ذکر قلب
- ۳۵۱..... ۲-۱-۴-۴-۳ حضور قلب و حفظ حضور حق

- ۳۵۳.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ حضور قلب و تشنت خاطر
- ۳۵۶.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ سلوک فکری
- ۳۵۶.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ تفکر
- ۳۵۸.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ مراتب تفکر
- ۳۶۰.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ سلوک عملی
- ۳۶۱.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ سلوک صحیح و سلوک باطل
- ۳۶۴.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ تقوی و مراتب آن
- ۳۶۶.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ رفع حجاب
- ۳۶۷.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ تعداد حجاب
- ۳۶۸.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ انواع حجاب
- ۳۶۹.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ حجابهای ظلمانی
- ۳۶۹.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ طبیعت و ماده
- ۳۷۰.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ هوای نفس
- ۳۷۲.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ حجاب نورانی
- ۳۷۳.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ حجاب اسماء
- ۳۷۴.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ حجاب خلقی و حجاب حقی
- ۳۷۵.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ حجاب اقرب
- ۳۷۷.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ غایت مکاشفه
- ۳۷۹.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ مراتب توحید
- ۳۸۱.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ توحید ذاتی و مقام فنای تام
- ۳۸۲.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ نکته اول: نقصان سلوک در توحید ذاتی
- ۳۸۴.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ نکته دوم: وحدت وجود
- ۳۸۷.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ نکته سوم: حال صاحبان توحید ذاتی
- ۳۸۹.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ مقام قرب: قرب نوافل و قرب فرائض
- ۳۹۴.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ مقام ولایت
- ۳۹۷.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ مراتب ولایت
- ۳۹۷.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ مرتبه اول ولایت
- ۳۹۸.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ ولایت مطلقه و ولایت مقیده
- ۳۹۹.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ ولایت و حجاب
- ۴۰۰.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ انسان کامل
- ۴۰۲.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ ولایت حقیقه محمدیه
- ۴۰۴.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ ولایت حقیقه علویه اهل بیت (ع)
- ۴۰۵.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ ولی مطلق بین ربوبیت و عبودیت
- ۴۰۸.....۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲-۴-۱-۲ اسفار اربعه

۴۱۱	۱-۲-۴-۵-۴- حرکت فقهی
۴۱۱	۱-۲-۴-۵-۱- یادآوری ایام سالفه
۴۱۲	۱-۲-۴-۵-۲- مراتب کلی عوالم و حضرات خمس
۴۱۴	بخش دوم: داوری و جمع بندی دیدگاه ها
۴۱۵	۱-۲-۲- چهارچوب داوری
۴۱۵	۱-۲-۲-۱- معنای مکاشفه
۴۱۵	۱-۲-۲-۱-۱- واژه شناسی
۴۲۱	۱-۲-۲-۱- ماهیت مکاشفه
۴۲۲	۱-۲-۲-۱- خاستگاه مکاشفه
۴۲۲	۱-۲-۲-۱- فطرت
۴۲۸	۱-۲-۲-۱- چند نکته
۴۳۲	۱-۲-۲-۱- وحی
۴۳۴	۱-۲-۲-۳- جایگاه مکاشفه
۴۳۵	۱-۲-۲-۱-۳- مکاشفه و عقل
۴۳۷	۱-۲-۲-۳- مکاشفه و وحی
۴۳۷	۱-۲-۲-۳-۳- مکاشفه و جایگاه اجتماعی
۴۳۹	۱-۲-۲-۴- روش مکاشفه
۴۳۹	۱-۲-۲-۴-۱- روش عملی
۴۴۰	۱-۲-۲-۴-۱-۱- استاد، پیر و مرشد
۴۴۳	۱-۲-۲-۴-۱-۲- معرفت نفس
۴۴۴	۱-۲-۳-۱-۵- چند نکته
۴۵۰	۱-۲-۲-۴-۲- روش توصیف
۴۵۳	۱-۲-۲-۵- غایت مکاشفه
۴۵۸	۱-۲-۲-۶- نتیجه گیری: عرفان فطری
۴۶۳	۱-۲-۲-۲- تأثیر و تأثر شخصیت
۴۶۳	۱-۲-۲-۱- ارتباط شخصی و علمی
۴۷۲	۱-۲-۲-۲- دو مسلک علمی
۴۷۴	۱-۲-۲-۳- دو طریقه عرفان شیعه

فصل سوم: مباحث تطبیقی

۴۷۷	بخش اول: مکاشفه بین عرفای متأخر شیعه و عرفای متقدم اسلامی
۴۷۸	۱-۱-۳- نظریه مکاشفه

۴۷۹	تجلی ۱-۱-۱-۳
۵۸۹	عالم ۲-۱-۱-۳
۴۹۲	انسان ۳-۱-۱-۳
۵۰۰	حجاب ۴-۱-۱-۳
۵۰۵	ریاضت ۵-۱-۱-۳
۵۰۹	خلاصه ۲-۱-۳

بخش دوم: مکاشفه عرفای متأخر شیعه و مسائل تجربه دینی عرفانی غربی

۵۱۳	دسته بندی مباحث تجربه دینی ۱-۲-۳
۵۱۴	مکاشفه و معنای تجربه دینی - عرفانی ۲-۲-۳
۵۱۶	تجربه دینی و جایگاه عقل ۳-۲-۳
۵۱۷	تجربه دینی، گزارش و گرایش بودن آن ۴-۲-۳
۵۱۸	تجربه دینی و گرایش بودن آن ۵-۲-۳
۵۱۹	تجربه دینی به مثابه خاستگاه ۶-۲-۳
۵۲۱	تجربه دینی - عرفانی، معرفت نفس - فطرت و گوهر دین ۷-۲-۳
۵۲۲	تجربه دینی - عرفانی و فطرت عشق ۸-۲-۳
۵۲۳	تجربه مینوی و تجربه وحیانی انبیاء ۹-۲-۳
۵۲۵	تجربه مینوی و فطرت عشق ۱۰-۲-۳
۵۲۷	تجربه دینی - عرفانی، فطرت و مشکل سطوح و مراتب تجربه ۱۱-۲-۳
۵۳۰	تجربه دینی - عرفانی، فطرت و ملاک قدسیت ۱۲-۲-۳
۵۳۴	تجربه عرفانی، فطرت و مسأله توصیف ۱۳-۲-۳
۵۳۶	خلاصه ۱۴-۲-۳

جمع‌بندی و نتیجه گیری نهائی

فهرست منابع

چکیده انگلیسی

چکیده:

عرفای متأخر شیعه تافته‌ای جدا بافته از سنت اصیل اسلامی و میراث اولیای الهی نبوده‌اند. آنان به عنوان نسلی از خاندان بزرگ عرفای اسلام، در عصری زندگی می‌کردند که خلأهای معنوی و تزلزل ارزشهای انسانی بر آن حاکم است، و توانستند اصالت سنت عرفان و شأن مکاشفه و مسائل آن را - حتی در بین عامه مردم - زنده، پویا و رائج بسازند.

از این بالاتر، عرفای متأخر شیعه رهیافت ساده‌تر و مانوس‌تری را در میان اهل علم، علاقه‌مندان عرفان و حتی عامه مردم پیشنهاد می‌کردند، چنانکه در روش عقلانی و برهانی علامه طباطبائی و روش عاطفی و قلبی امام خمینی در تبیین معرفت نفس و تقریب واژه کلیدی قرآنی و کاربرد معنای بلند آن همچون فطرت، ظاهر و ملموس است.

در واقع، معرفت نفس به عنوان طریق معرفت به حق تعالی، و فطرت انسانی به عنوان مرکز اصلی معارف الهی و بستر سیر و سلوک معنوی و عروج روحانی، مقوله و شاخصه بارز عرفان و مکاشفه عرفای متأخر شیعه است، که بدون اعمال دستکاری در نظام عرفان و سنت عریق این رشته، بر میراث سترگ عرفان اسلامی غنا بخشیده است.

از این رو، با توجه به عرفان عملی و نظری عرفای متأخر شیعه، دیدگاه و نظریه مکاشفه آنان را می‌توان با مقوله معرفت نفس و فطرت کلید زد. این جاست که عنوان **عرفان فطری** در میراث عرفان اسلامی برای نخستین بار توسط آن بزرگواران به منصفه ظهور رسیده است.

از طرف دیگر، هم عصر بودن عرفای متأخر شیعه با ظهور و رواج گرایش به معنویات و تجربه دینی - فرا طبیعی، زمینه‌های تعامل و تناظر در بین نظریات، دیدگاه‌ها و مسایل آن و نیز بررسی نقاط امتیاز عرفان فطری در مباحث آن را فراروی پژوهندگان فلسفه دین و کلام جدید فراهم می‌آورد.

پیشگفتار

۱- زمینه، اهمیت و ضرورت تحقیق

نگاه متفاوت و جدید به دین و باورهای دینی و طرح مفاهیم و مسأله های نو در این رابطه تحت عنوان فلسفه دین و یا مسائل کلامی جدید، مدت زیادی قابل ملاحظه ای است که اذهان متفکران دینی را تا به امروز بطور وسیع به خود معطوف کرده است. هر چند که عمر چندان طولانی ندارد، اما در همین فاصله اندک بسط و توسعه چشمگیری پیدا کرده است. از جمله عناوین جدیدی که در سده اخیر مطرح نظر قرار گرفته است، بحث تجربه دینی (Religious Experience) است.

این بحث سرفصل و مدخل بسیاری از مباحث جدید است. ظهور پدیده تاریخی مدرنیته در غرب نقطه تحولی در مباحث دین شناسی به حساب می آید، و روز به روز در ساختار فکری انسان غربی ریشه دواند و بارورتر شد، و با تمام قدرت رقیبان خود را از صحنه بیرون کرد. یکی از شاخصه های اصلی مدرنیته، علم گرایی و تجربه گروی بوده است. در این شکی نیست که از چند جهت، صدر نشینی و تقدیس علم مشکلاتی را در جنبه های مختلف زندگی انسان امروز به بار می آورد. به طور عمده، مدرنیته تحویل گرا

بود، از آن رو است که ماهیت دین را به امور دیگری از قبیل اخلاق تقلیل می‌داد، و هر چیزی را که از قلمروی این تحویل و تقلیل بیرون می‌ماند، حذف می‌کرد.

بحث تجربه دینی در چنین اوضاع و احوالی پا به عرصه دین شناسی نهاد. اهمیت این بحث شاید در تکوین و تصویر دغدغه متکلمان مسیحی به عنوان نخستین واکنش جدی آنها در برابر پدیده نو ظهور مدرنیته تبلور بیشتری می‌یابد. از سوی دیگر، برای عموم انسان هائی که بر اثر عوامل بحران آفرین مدرنیته دچار خلأ معنوی و فقدان معنای زندگی می‌شدند، چنانکه بسیاری از دانشمندان غرب عصر حاضر را عصر اضطراب (Age of Anxiety) نامیده‌اند، تجربه دینی - چه از لحاظ نظری و چه از لحاظ عملی، چه نزد اندیشمندان مسیحی و چه نزد عوام جامعه - مورد توجه و انتظار خاصی قرار گرفته است.

تا به امروز، بحث تجربه دینی مسائل و ابعاد گوناگونی را در بر می‌گیرد. و چنانچه پیداست، یکی از اقسام و گونه های تجربه دینی تجربه عرفانی است. لا اقل، در این که تجربه عرفانی نمونه ای بارز و یکی از لایه اساسی تجربه دینی، تردیدی نیست. پس اگر چنانچه تجربه دینی تعبیر دیگری از حالات دینی باشد - که در هر یک از ادیان و متدینان به چشم می‌خورد - این حالات در تجربه عرفانی در شکل کامل تر و متعالی تر آن جلوه می‌یابد.

البته توجه به حالات دینی پدیده ای نو در تاریخ ادیان نیست و بیشتر دینداران حالات و یافته های خاصی دینی را در خود سراغ دارند. و به طور معمول، اموری از این قبیل را برای دیگران نقل و بازگو می‌کنند، به ویژه در عرف عرفاء و ادبیات عرفان اسلامی.

در عرفان اسلامی - اعم از عملی و نظری - مکاشفه مسأله ای مهم و درخور توجه خاصی بوده و هست. آنگاه که مرید بر اثر ریاضاتی که از سوی مرشد و پیر به او القا شده به مقامات و حالات دست یافت در واقع واجد مکاشفاتی شده است. در عرفان عملی، عمل و ریاضت نقطه آغاز است و سالک طریق

حقیقت در نهایت به مکاشفاتی آفاقی و انفسی دسترسی پیدا می کند.^۱ بنابراین، کشف و شهود پایان سیر و سلوک است، مکاشفات عرفانی در شخص عارف پیش و تلقی خاصی را درباره هستی و عالم بوجود می آورد. این پیش که حاصل تجارب درونی و یافته های عرفانی است و در محدوده نظر و استدلال مطرح می شود، عرفان نظری است. بر این اساس، مکاشفه پایان عرفان عملی و سر آغاز عرفان نظری، حلقه اتصال و ارتباط میان آن دو است، و همین برای اهمیت و نقش آن کافی است.^۲

پس، تجربه دینی و عرفانی نه مخصوص جهان غرب و جوامع مسیحی است، و نه منحصر به جهان شرق و مسلمانان. تجربه دینی و یافته های عرفانی یک پدیده الهی و انسانی است که در طول تاریخ بشر تجلی و تبلور یافته است. این نقطه کاملاً هماهنگ است با آنچه گفته شده، تا امکانی را فراروی ما فراهم سازد که مقایسه و نوعی ارتباط بین تجربه دینی - عرفانی و مکاشفه یا شهود برقرار باشد. آنچه در مغرب زمین تجربه دینی - عرفانی نامیده می شود را می توان در عرفان اسلامی و مکاشفه عارفان یافت. و لیکن این امر بدین معنا نیست که افتراقاتی بین آن دو باقی نمی ماند.

نگارنده بحث و بررسی خود را تا آنجائی دنبال خواهد کرد که با عرفان و عرفاء متأخر شیعه مرتبط است که به عنوان شاخه ای از فرهنگ غنی اسلام و مسلمانان، امکان جدا کردن عرفان شیعه از شاخه ها و جریانهای دیگر عرفان - به ظاهر - غیر شیعی بسی مشکل است.

به طور کلی، شایان اذعان است که مکاشفه در جهان اسلام سیر نزولی دارد، بدین معنا که این بحث در میان اندیشمندان مسلمان در قرن دوم کم و بیش مطرح شده، در قرن سوم با جریان اهل حدیث دنبال

^۱ - فعالی، محمد تقی، تجربه دینی و مکاشفه عرفانی، ص ۲۱.

^۲ - همان.